

KRANJSKA LJUDSKA NOŠA NA GOTSKIH FRESKAH

Angelos Baš, Ljubljana

Eno poglavitnih prizadevanj slavljenca, ki mu je posvečen pričujoči zbornik, je veljalo obravnavi slovenskega srednjeveškega slikarstva. S spoznanji, ki izvirajo iz tega dela, se ni obogatila samo umetnostna zgodovina, temveč se je odkrilo tudi prenekatero gradivo, ki more rabiti kot vir za zgodovino gmotne omike in folklore. — Posvetni motivi v upodobitvah naših srednjeveških fresk¹ neredko izkazujejo poteze iz takratnega vsakdanjega življenja in v različnem obsegu pričujejo o posameznih poglavjih v etnografiji oziroma kulturni zgodovini.

Za zgodovino slovenske gmotne omike so odkritja o srednjeveškem slovenskem slikarstvu tem pomembnejša, ker prispevajo za to razdobje poglavitno gradivo nekaterih etnografskih oziroma kulturnozgodovinskih obdelav. Vse do 16. stoletja so podatki pisanih virov o teh tematih največkrat zelo skopi, tako da pomeni naši etnografiji oziroma kulturni zgodovini ohranjeno gradivo z gotskih fresk marsikdaj prav temeljne izpovedi.

Zlasti velja to za zgodovino noše. — Pred zapuščinskimi inventarji, oporokami, javnimi in zasebnimi računskimi knjigami, mitninskimi podatki in policijskimi redi iz 16. stoletja pogrešamo na Slovenskem širše in zaokroženo kostumografsko gradivo. Spričo tega je mogoče obravnavati našo poznosrednjeveško nošo predvsem le na podlagi drugačnih virov. To so zlasti upodobitve posvetnih oblek na gotskih freskah, ki so precej številne in ki v veliki meri omogočajo obnove o videzu takratne oblačilne omike.²

Največ gradiva vsebuje naše srednjeveško stensko slikarstvo za zgodovino plemiške in meščanske noše. Ne manjka pa tudi upodobitev kmečke oziroma ljudske noše.³

Obravnava o zgodovini ljudske in celotne slovenske noše ima torej svoje osnove v gotskih umetnostnih virih. Največji delež zaslug za to, da jih je mogoče dodobra izrabiti, ima slavljenec. Iz hvaležnosti do tega in iz spoštovanja do njegovega tolikanj široko pomembnega dela so napisane te vrste, ki so posvečene ljudski noši na gotskih freskah z ozemlja tedanjega Kranjskega in ki se tako lotevajo določenega, etnografsko omejenega skupka slikarskega gradiva o naši obleki v poznem srednjem veku.⁴

*

Upodobitve ljudske noše na gotskih freskah s Kranjskega izvirajo iz tehle najdišč.⁵

V Prilesju pri Plaveh, sreda 15. stoletja,⁶ je na levi strani prezbiterija, v skupini pogubljenih angelov, predstavljeno moško perilo (spodnje hlače).⁷

Pri Sv. Miklavžu na Goropeči nad Ihanom, sreda 15. stoletja,⁸ so na levi strani prezbiterija upodobljeni berači oziroma hromi in pohabljeni.⁹

Pri Sv. Petru na Vrhu nad Želimljem, sreda 15. stoletja,¹⁰ je na zunanji strani slavloloka Kajn upodobljen v takratni kmečki noši.

Na freski Sv. Nedelje v Crngrobu, iz šestdesetih let 15. stoletja,¹¹ je nekaj figur naslikanih v tedanji ljudski noši, ki je najizraziteje predstavljena z ribičem (levo od Kristusa) in s predicami (levo od Kristusa).

V Mačah nad Preddvorom, 1467,¹² je v skupini Treh kraljev naslikana kmetica (s škafom na glavi).¹³

V Bernu (na Škrilju) pri Pazinu, 1474,¹⁴ je v smrtnem plesu upodobljen romar, v skupini Bega v Egipt pa žena v kmečki noši (s košarico na glavi).

V Hrastovljah nad Črnim Kalom, 1490,¹⁵ sta v skupini pohoda Treh kraljev predstavljena kmet in lovec, v smrtnem plesu pa berač.

Na Križni gori nad Škofjo Loko, 1502,¹⁶ sta na notranji strani slavloloka naslikana Kajn in Abel v onodobni kmečki noši.¹⁷

Na Suhi pri Škofji Loki, pri zveličancih v Poslednji sodbi Jerneja iz Loke, okrog 1530,¹⁸ na notranji strani slavloloka, najdemo skoraj povsem enako upodobljene spodnje hlače kakor v Prilesju.

Na Taboru pri Grosupljem, proti 1540,¹⁹ je na zunanji strani slavloloka naslikan Kajn v takratni kmečki noši.

*

Spodnje hlače, kakršne so upodobljene v Prilesju, so značilno poznosrednjeveške: zelo majhne so, bele barve in pomenijo v bistvu skoraj samo nekakšen ovoj oziroma pas za genitalije. — Prav isto velja tudi za nekaj desetletij mlajše perilo, ki je naslikano na Suhi.

Berači ali hromi in pohabljeni s Sv. Miklavža na Goropeči so oblečeni takole: Najjasneje je podana noša klečččega moža (sl. 165) z belo, avbi podobno čepico in rdečkastim (železo-oksidnim) suknjičem precej ohlapnega kroja, s širokimi rokavi, ki segajo nekoliko čez komolce in ki so izpod njih vidni še ozki, do zapestja dolgi rokavi bele srajce, zapeti vsak s po tremi gumbi. Suknjič je narahlo prepasan: na pasu je privezan sodček. Stegna berača so gola, na mečih pa ima belkaste ovijače. — Nekaj manj razvidno je naslikana noša pohabljenca z berglo. Ta ima na glavi koničasto oblikovan klobuk rjavkaste barve, čigar kraji so zadaj močno privihani. Suknjič je vijoličast, sega na stegna in je manj širok in ože prepasan kot prejšnji. Rokavi so v tem primeru nekoliko daljši, predvsem pa znatno ožji. Srajce nima. Tudi ta berač je brez hlač. Levo nogo ima pod kolenom povito. — Noša moža z odrezano nogo je najpreprostejša. Na glavi ima koničasto čepico rdeče oksidne barve; enake barve je tudi suknjič, ki sega malone do kolen in ki je dokaj ohlapno

Sl. 163. Sv. Miklavž na Goropeči, klečeč romar

krojen in prepasan; rokavi segajo malce čez komolce in se izpod njih vidijo še rokavi bele srajce. Tudi ta upodobljenec nima hlač.

Kajn kot kmet pri Sv. Petru na Vrhu nad Želimljem ima podoben klobuk kot kruljavec s Sv. Miklavža na Goropeči: koničast in s krajci, ki so zadaj močno privihani. Le barva je tu okraša. Suknjič je vijoličast in dolg domala do kolen. V životu je krojen zelo široko; tudi rokavi, segajoči do zapestja, so na moč široki. Pas je ozko spet. Medtem ko pri Sv. Miklavžu na Goropeči obuvala niso upodobljena, pa ima v tem primeru Kajn na nogah neprezevane opanke (gl. sl. 166).

Izrečno ljudsko nošo s freske Sv. Nedelje v Crngrobu predstavlja razoglavi ribič (levo od Kristusa): v belem, širokem suknjiču, ki je prepasan in ki sega samo čez kolke; hlač ne nosi. Obuvalo ni določljivo. — Ženska ljudska noša je najrazločnejše upodobljena pri preji in tkanju (desno od Kristusa). Žena, ki navija prejo v klobčiče, je v tako rekoč brezoblično krojeni obleki rdeče oksidne barve in je brez pokrivala. Sosea, ki navija prejo na motovilo, ima enako krojeno obleko, ki je zemeljsko zelene barve; na glavi ima daljšo belo pečo, ki je spredaj na sredi spodvita navzven oziroma nazaj. Enaki peči nosita tudi ženi pri tkanju na statvah,²⁰ ki sta njuni obleki krojeni podobno kot pri prejšnjih dveh, le barva je pri eni vijoličasta, pri drugi pa modra (gl. sl. 167). Ljudska noša je na freski Sv. Nedelje izpričana še s kvartopirci (desno od Kristusa), z daljšimi rdečkastimi in vijoličastimi suknjiči, ki segajo njihovi rokavi do zapestja, sicer pa njihova noša, z izjemo koničastega pokrivala, ni razločnejše razvidna. — Slabo so ohranjene prav tako figure na spodnjem delu freske: žena, ki mesi testo, ima na glavi belo pečo, ki ji sega domala do pasu; obleka je nejasno razvidna, je sivovijoličaste barve, rokavi pa so zavihani do komolca. Tudi sosedni sejalec moke je nejasen: nosi belo čepico in je oblečen v krajši bel suknjič in ožje hlače enake barve. Mož, ki je upodobljen na drevesu, ima stožčast klobuk okrašte barve, suknjič pa je sivovijoličast in mu sega preko kolkov; na nogah ima širše hlače nogavice enake barve. Namakalec lanu je nag. Sušilka lanu nosi na glavi belo pečo preproste oblike, njena obleka pa je sivovijoličasta in razmeroma kratka, saj sega samo do meč, in je ozko prepasana; rokavi so zavihani do komolcev. Obiralec sadnega drevja so razoglavi in napravljeni v široke, prepasne rdečkaste suknjiče, ki so dolgi skoraj do kolen, in v enakobarvne hlače nogavice. (Vse te spodnje figure so določljive zgolj v poglavitnih obrisih, ne pa tudi v nadrobnejših potezah.)

Kmetica z Mač nad Predvdvorom je oblečena v brezrokavno in prepasano dopetno haljo rdeče oksidne barve (sl. 168). Rokavi bele srajce so prevzeli vlogo vrhnje obleke in so precej široki; do kod segajo, ni mogoče natančno ugotoviti. Glavo pokriva bela peča preproste, ne zavite oblike, ki pada globoko na hrbet. Obuvalo ni zadosti razločljivo.

Romar v Bermu ima črn klobuk valjaste oblike, spredaj ozaljšan z romarskimi spominki, z dokaj velikimi in enakomerno rahlo zavitimi krajci neravne oblike. Suknjič je vijoličast in je v primeri z drugimi, že spoznanimi, razmeroma ozek. Sega do kolen in ima dolge, do zapestja segajoče rokave. Prepasan je s črnim pasom. Preko levega ramena je

Sl. 166. Sv. Miklavž na Goropeči, Kajn

obešena črna torba. Hlač in obuvala romar nima; v oporo mu je pazdušna bergla. — Kmečka žena nosi na glavi veliko belo ruto. Odeta je v zelo široko obleko rdeče oksidne barve z dolgimi ohlapnimi rokavi. Natančneje njena noša ni ugotovljiva.

Kmet v Hrastovljah nosi podobno pokrivalo, kakršno poznamo s Sv. Miklavža na Goropeči in s Sv. Petra na Vrhu nad Želimljem: koničast klobuk z zadaj privihanimi kraji; tu je sivkaste barve. Suknjič je zemeljsko zelen in dolg do kolen. Po kroju je nekoliko tesen in je prepasan. Rokavi so dolgi in ožji. Hlač nima. Obuvalo je sivo, vendar pa je po obliki in izdelavi nedoločljivo. — Lovec ima na glavi okrasto koničasto pokrivalo, ki je navzdol precej razširjeno. Okrog vratu in čez ramena je zavrt v zemeljsko zeleno ruto. Suknjič je vijoličast in skoraj spet ob život; sega le nekaj čez kolke. Rokavi so dolgi in ozki. Hlač ne nosi, pač pa ima na mečih zemeljsko zelene nogavice, ki so pod koleno zavihane. Obuvalo je sivkasto in visoko (do gležnjev). Natančneje ni določljivo (gl. sl. 169). Berač je razoglav in oblečen v belkast suknjič, ki pada na stegna. Suknjič je razmeroma ozko krojen; rokavi so dolgi. Čez levo ramo ima obešeno torbo. Hlač nima. Desna noga je v piščali odrezana, leva pa tiči v temnosivi nogavici, ki je zdrknila pod koleno. Obuvalo ni določljivo.

Kmečki Kajn s Križne gore je naslikan brez pokrivala. Napravljen je v okrašt suknjič, ki je ozko prepasan in ožjega kroja in ki sega preko kolkov. Rokavi so strgani in dolgi komaj do iznad komolca. Hlač nima. Prav tako tudi ne obuvala. — Kmečki Abel je takisto brez pokrivala. Oblečen je v vijoličast suknjič ožjega kroja z ožjimi dozapestnimi rokavi; sega na stegna. Prepasan je z rdečim pasom, ki visi na njem rdeča torbica. Hlač nima. Obuvalo ni več upodobljeno. Na nogah ima bele, do kolen zavihane nogavice.

Kmečki Kajn s Tabora pri Grosupljem je razoglav. Suknjič je ozek, prepasan in sega nekaj čez kolke; rokavi so ozki in dolgi do zapestja. Nosi ožje modre hlače. Na nogah ima kratke rdečkastorjave škornje (gl. sl. 170).²¹

*

Pred gotskimi freskami so viri o slovenski ljudski noši zelo skopi. — Visokosrednjeveško moško kmečko obleko morda najboljše opisujejo viri o ustoličevanju koroških vojvod. Po enih od teh pričevanj so nosili kmetje takrat sive suknjiče z rdečimi pasovi in torbami, rdeče prevezane čevlje, sive plašče in klobuke enake barve.²² Druga poročila pravijo, da so nosili dvoje hlačnic iz sivega sukna in rdeče čevlje. Suknjiče so imeli iz sivega sukna; bili so spredaj in zadaj odprti in pa brez ovratnika; segali so nekoliko čez kolena. Kot ogrinjala so nosili sive plašče brez resic. Klobuki so bili sivi in koničasti.²³ Tretji opisi naštevajo plašč, klobuk in suknjič iz sive niti in zavezane čevlje.²⁴

Podatki o ženski ljudski noši v visokem srednjem veku so še drobnejši (n. pr. zapis Ulrika Lichtensteinskega iz 13. stoletja o šaplju Štajerk²⁵) in maloštevilnejši, tako da si iz njih ne moremo ustvariti zadostnih sklepnih podob. — Ali: izročila za primerjave poznosrednjeveške noše s prejšnjimi obdobji so zelo šibka.

Prvo širše in zaokroženo poglavje v zgodovini slovenske noše sestavljajo podobe noš na gotških freskah. — *Moška ljudska noša na Kranjskem se opredeljuje iz teh virov takole.*

Pokrivala. — Večidel so moški nosili pokrivala, saj so le redki primeri razoglavih upodobljencev. Nekoliko pogostejše kot čepice so se nosili klobuki, ki so bili z eno valjasto izjemo (Beram) praviloma koničaste oziroma stožčaste oblike in ki so imeli krajce zadaj znatno zavihane. Čepice so bile precejkrat enake oblike kakor klobuki, znana pa je tudi okrogla, avbi podobna oblika (Sv. Miklavž na Goropeči).²⁶

Sl. 167. Crngrob, Slika Svete Nedelje, Delo pri preji in tkanju

V načelu so bila ljudska moška pokrivala na Kranjskem v tej dobi podobna takratnim štajerskim pokrivalom,²⁷ ki pa so bila raznovrstnejša in so uporabljala tudi turbanom podobne oblike in slamnate klobuke.²⁸

Plašči. — Na kranjskih gotških freskah ni ta oblačilni kos po ljudski šegi nikjer upodobljen, tako da moremo zanj edinole predpostavljati v bistvu podobne oblike kakor v drugih vzhodnoalpskih predelih. Tod so nosili deloma še ogrinjalne plašče, ki so jih pa čedalje bolj izpodrivali brezrokavni plašči. Ti so se oblačili čez glavo in so se včasih opremljali tudi s kapucami (izvajajo se iz prazgodovinske poncho-noše). Proti koncu 15. stoletja se začno ti plašči spredaj predeljevati in dobijo tako svoj novoveški, v poglavitnih značilnostih že sodobni videz.²⁹

Suknjiči. — Ti so bili poglavitni del takratne moške obleke in odsevajo vplive plemiške in meščanske noše, kakor jo je tedaj tudi na vzhodnoalpskih ozemljih določevala zlasti tako imenovana burgundska moda. Skozi celo 15. stoletje se suknjiči bolj in bolj krajšajo, tako da segajo okrog 1500 le še nekoliko čez kolke in se hkrati čedalje bolj oprijemajo života.³⁰ Pri ljudski noši ta razvoj sicer ni tolikanj dosleden kakor pri plemiški in meščanski, vendar pa je kljub temu na dlani.

Najstarejši primeri suknjičev ali jopičev s Kranjskega so v ljudski noši precej ohlapni in dolgi (Sv. Miklavž na Goropeči, Sv. Peter na Vrhu nad Želimljem, Crngrob), proti koncu 15. stoletja pa so že tesno oprijeti in segajo samo še nekoliko čez boke (Hrastovlje). Ta oblika se je ohranila v 16. stoletje (Križna gora, Tabor). Razen lovca v Hrastovljah so bili vsi jasneje upodobljeni suknjiči prepasani, vendar pa spočetka ne tako ozko kot v poznejših desetletjih. — Rokavi so bili na najstarejših freskah prav tako ohlapnejši kakor pozneje. Najprej so bili krajši in so segali v nekaterih primerih zgolj čez komolce. Pod konec 15. stoletja pa so vseskozi podaljšani do zapestja. — Edini primer razporkov, ki so bili običajni pri takratnih plemiških in meščanskih jopičih,³¹ najdemo pri lovcu v Hrastovljah, ki ima ob obeh bokih preklan suknjič. — Resic ni mogoče ugotoviti.

Nasprotno kot v gotski ljudski noši na Štajerskem³² nimajo kranjski suknjiči razen ene izjeme (Sv. Miklavž na Goropeči) nikjer večjih ovratnih izrezov. Prav tako tudi ne ovratnikov.

Srajce. — Te so razvidne samo pri dveh upodobljencih (pri beračih oziroma pohabljenih s Sv. Miklavža na Goropeči). S tem pa naj ne bo rečeno, da ljudska moška noša takrat tega perila ni poznala. Zakaj priznано je, da se je v visokem srednjem veku nosila moška srajca v osnovnem oblačilnem krogu zvečine kot podloga³³ in zato tedaj največkrat tudi ni bila viden del noše.

Goropeška berača sta imela beli srajci s precej ozkimi rokavi. Pri enem sta bila rokava zavihana do komolca, pri drugem pa nad zapestjem ozko speta s po tremi belimi gumbi. — Razen rokavov ni bilo mogoče ugotoviti takisto drugih delov srajce.

Spodnje hlače. — Ta del perila je upodobljen zelo jasno. Nosile so se le okrog ledij in so se tesno prilegale telesu. Bile so bele barve in prav kratke.

Hlače. — Medtem ko so za gotško tako imenovano višjo nošo v 15. stoletju značilne hlačne nogavice, ki se proti 1500 vse bolj zožujejo in dajejo skupaj z istodobnimi razporki in izrezi tej modi močno posvetni značaj,³⁴ pa je bila v tem podoba takratne ljudske noše tudi na Kranjskem nekaj drugačna.

Predvsem je treba opomniti, da kranjska ljudska noša na gotskih freskah v večini primerov (izvzemši Crngrob in v 16. stoletju Tabor) hlače ne pozna. Do pred konec 15. stoletja so upodobljeni predstavljeni pogosto brez nogavic ali ovijač, pozneje pa so naslikani tudi z njimi. Edinole iz Crngroba je pred 16. stoletjem upodobljena moška ljudska noša s hlačami. Se pravi, da ljudska noša na Kranjskem v celem hlače

Sl. 168. Mače, slika Treh kraljev,
kmetica

Sl. 169. Hrastovlje,
slika Treh kraljev, lovec

tedaj še ni uporabljala. Kajpada so se nosile tudi hlače, vendar pa — kot je podoba — v razmeroma majhni meri.

Kolikor lahko presodimo nošo hlač iz Crngroba, je šlo za posnemanje plemiških ali meščanskih hlačnih nogavic, le da so bile te tukaj preprostejše in ohlapnejše.

Upodobitev nagega moža v Crngrobu, ki namaka lan, bi mogla potrjevati in tudi pri nas izpričevati sodbo, da so kmetje v srednjem veku pri poljskih delih odlagali včasih vso obleko.³⁵

Kmečka noša na Taboru je tudi zastran hlač upodobljena še dočista v izročilu 15. stoletja.

Nogavice. — Kakor hlače so na gotskih freskah s Kranjskega tudi nogavice do pred konec 15. stoletja razmeroma redko predstavljene. Večidel so noge upodobljene gole. Berača oziroma pohabljenca s Sv. Miklavža na Goropeči imata na nogah ovijače, kar se ujema z izsledki s Štajerskega.³⁶ — Proti koncu 15. stoletja (v Hrastovljah) in na prehodu v 16. stoletje (Križna gora) pa razločno zasledimo dokolenske nogavice. Te so značilne za moško ljudsko nošo v 15. stoletju.³⁷ Bile so iz platna (Križna gora), zakaj pletene nogavice se pojavijo šele proti sredi 16. stoletja.³⁸

Obupala. — V razloček od obuval plemstva in meščanstva, ki so imela v tej dobi ostro zašiljene in pretirano dolge oblike in ki so dobila zato naziv kljunastih čevljev,³⁹ je uporabljala ljudska noša, prav tako na Kranjskem, preproste oblike. Polškornjev, ki so bili tačas pogosti na severnejših ozemljih,⁴⁰ sicer v 15. stoletju še ne pozna, pač pa so bile tedaj v rabi neprevezane copataste opanke (Sv. Peter na Vrhu), proti koncu 15. stoletja pa še visoki čevlji, ki pa po ohranjenih upodobitvah niso natančneje določljivi. Ponekod so upodobljenci bosí. Šele proti sredi 16. stoletja najdemo prve kmečke, nizke škornje (Tabor).

Čeprav sodi kmečka noša s Tabora v poznejše razdobje, se v bistvu prav malo razločuje od noše 15. stoletja. Suknjič je kratek, podobno kakor so se skrajšali suknjiči že ob koncu 15. stoletja. Hlače so⁴¹ podobne onim iz Crngroba. Le škornji nimajo v kranjski ljudski noši iz 15. stoletja nobenih inačic.

O ženski ljudski noši na gotskih freskah s Kranjskega je težko dognati kaj več nadržnosti, saj so te upodobitve dokaj redke, pa tudi iz onih, ki jih poznamo, ne moremo pridobiti dosti natančnejših sklepov.

Pokrivala. — Srednjeveško razločevanje med ženami in dekleti v pokrivanju glave se je ohranilo na Kranjskem še daleč v naslednja stoletja.⁴² V srednjem veku je bil razloček v tem, da so bila dekleta razoglava ali pa so nosila na glavi venčke, medtem ko so imele žene glave pokrite.⁴³

Večina kranjskih upodobljenk nosi peče. Le-te so največkrat povsem preproste, ne zavite oblike in padajo globoko na hrbet (Mače) ali pa celo do pasu (Crngrob). Edinole predica in tkalki v Crngrobu kažejo peče, ki so spredaj na sredi spodvite navzven oziroma nazaj (sl. 167). Očitno gre v tem primeru za izjemnejšo obliko, kajti večidel naše upodobljenke v ljudski noši nimajo takih peč, pač pa so jih nosile meščanke (prim. prizore na freski Sv. Nedelje v Crngrobu desno od Kristusa).

Tukaj imamo torej po vsej verjetnosti opravlka z meščansko vplivano ljudsko žensko nošo.⁴⁴

Plašči. — Ta del obleke ni nikjer jasno naslikan. Spričo tega kaže predpostavljati tudi za ženske plašče podobne oblike, kakršne so bile takrat v rabi v Vzhodnih Alpah. Kakor moški so tod prav tako ženske

Sl. 170. Tabor pri Grosupljem, Kajn

nosile deloma še ogrinjalne plašče, deloma pa že brezrokavne plašče, ki so se oblačili čez glavo in ponekod opremljali s kapucami.⁴⁵

Obleke in srajce. — Obleke kranjskih meščank in plemkinj v poznem srednjem veku so zlasti n. pr. po freskah s Sv. Miklavža na Goropeči in s Križne gore dobro določljive. Vrsta natančno upodobljenih

tamkajšnjih ženskih figur jasno spričuje značilnosti višje ženske noše v tem času.⁴⁶ Njihove poglavitnosti so tele: kakor moški jopiči se tudi ženske obleke v pozni gotiki čedalje bolj zožujejo in oprijemajo telesa. Obleke se taljirajo povečini pod prsmi in so precejkrat tudi prepasane. Rokavi so v načelu dolgi in ohlapni, redkeje ozki. Pojavljajo se vratni izrezi, ki so okoli 1500 že prav globoki. Zato dobivajo srajce v takih primerih vlogo vrhnjega oblačila, ko so vidne izpod izreza. Hkrati najdemo na izrezih tudi prve srajce oziroma njihove ovratne dele ali pa izreze, ki so prevezani z vrvicami. Pri Sv. Miklavžu na Goropeči vidimo prav tako še brezrokavno haljo, kjer rabi srajca razen kot ovratnik tudi za rokave.⁴⁷

Oblek in srajc v takratni kranjski ženski ljudski noši ni mogoče natančneje določiti. O njih lahko rečemo zgolj to, da so nasprotno kot obleke v višji noši prav malo zožene oziroma taljirane, temveč so ostale precej široke. Izrezi tako rekoč sploh niso opazni. Rokavi so do neke mere ohlapni. Pri delu so bili zavihani do komolcev. Večkrat so bile obleke prepasane. Razen v enem primeru (Mače) niso srajce nikoder vidne. V Mačah pa je naslikana brezrokavna halja, ki ji nadomeščajo rokave široki beli srajčni rokavi. Skupaj s takšnimi upodobitvami plemiške oziroma meščanske noše s Sv. Miklavža na Goropeči je to torej nekoliko starejši primer te vrste noše ženske obleke (Dirndl) kot na avstrijskem alpskem ozemlju (tamkaj okrog 1470).⁴⁸ — Ovratniki niso nikjer razločljivi.

Ne v ljudski ne v višji ženski noši ne poznamo z gotskih fresk na Kranjskem deljenega krila in jopice.⁴⁹

Drugi deli. — O drugih ženskih oblačilnih kosih ne moremo iz upodobitev posneti ničesar. Potemtakem se sme predpostavljati za nogavice in obuvala to, kar je bilo ugotovljeno v moški noši: platnene nogavice in pa opanke in visoki čevlji preprostih oblik.

*

Barve oblačil pomenijo posebno vprašanje.

V karolinški dobi so bile predpisane kmetom v noši tope barve, siva in črna, tako da je postala potlej siva barva značilna za kmečko nošo vse do pod konec srednjega veka. Po 13. stoletju se uveljavi v noši prazničnih oblek tudi še modra barva.⁵⁰

Izdatna barvna pisanost poznosrednjeveške plemiške in meščanske noše⁵¹ pa je prav tako našla določen odsev v ljudski noši. — Tako so takrat na Štajerskem sestavni deli ljudske noše ne samo sive, marveč še raznih drugih barv. (Le plašči so še večinoma sivi ali pa tudi modri.)⁵²

Kar se tiče naših upodobitev noš, velja opomniti, da so barve na takratnih freskah zvečine konvencionalnega in lokalnega značaja in da so bile namenjene predvsem za boljše razločevanje posameznih oblačilnih kosov, ne bi pa mogle prav zadostiti resničnim značilnostim raznih blagov.⁵³ Zavaljo tega barvni podatki našega gotskega slikarstva v poglavitnem niso porabni za ugotovitve o barvah tedanje noše.

*

Takšen je povzetek o kranjski ljudski noši na gotških freskah. Zavaljo razpoložljivega prostora so tu nanizane samo nekatere končne ugotovitve o poglavitnih vprašanjih, ne pa tudi s temi združeni nadrobnejši sklepi, kakršni bi izvirali iz natančnejših opisov.⁵⁴

Ob koncu pa naj ne izostane še dvoje.

Gotska ljudska noša na Kranjskem je v številnih svojih značilnostih posneta po meščanski in plemiški noši. S tem se tudi pri nas potrjuje sodba, da črpa ljudska noša marsikatero svoje prvine iz višje oblačilne omike.⁵⁵ Po drugi strani pa je ohranila kranjska ljudska noša na prag novega veka prav tako tudi nekatere dele pranoše (n. pr. spodnje hlače, brezrokavne plašče, ki se oblačijo čez glavo, in opanke).⁵⁶

Na to so posredno navezani tudi vplivi noš z oddaljenejših ozemelj: gotška noša je bila na Kranjskem, kakor tudi v vsej Srednji Evropi, določena v osnovi iz Burgundije, in sicer s posredovanjem južne Nemčije oziroma avstrijskih dežel. Spričo tega so — kakor je bilo pokazano — na tedanje kranjsko nošo zelo tehtno vplivale tudi francoske oziroma nemške oblike in je zato oporečna trditev, da so bili takrat »vplivi noš sosednjih narodov ... drugotnega značaja.«⁵⁷

Januarja 1956

OPOMBE

¹ Prim. F. Stelè, *Monumenta artis slovenicae*, I, Srednjeveško slikarstvo (= MAS), Ljubljana 1935, str. 21 (v smrtnem plesu so upodobljeni zastopniki posameznih stanov), 29 (prenašanje posvetnih motivov v upodobitve skupin Treh kraljev), 33 d (podobno v Marijinem življenju), 38 (in v svetniških legendah), 42 (freska Sv. Nedelje v Crnogrobu).

² Vse to gradivo je prezrla M. Ložar, Slovenska ljudska noša, *Narodopisje Slovencev*, II, Ljubljana 1952, str. 166 sl. ki pa trdi, da so viri o noši pred 17. stoletjem »silno skopje« (str. 166). Podobno je pisala tudi v oceni knjige J. Kovačević, *Srednjevekovna nošnja Balkanskih Slovena* (Beograd 1953), Slovenski etnograf, VIII, 1955, str. 278 sl.

³ Pojem »ljudski« je tu uporabljen ustrezno opredelitvi W. Schmidta, *Handbuch der modernen Ethnologie*, Münster 1937, str. 280 d, o tako imenovani srednji kulturni plasti, ki »sestoji iz znižanih stvaritev zgornje plasti in iz stvaritev stare primitivne kulture«. Schmidtova najnižja kulturna plast, ki »sestoji zgolj iz prvin predpismenske dobe«, v našem primeru ne pride v poštev.

⁴ Zavaljo značaja obdelovanega gradiva lahko veljajo sprednja izvajanja samo formalni platí tedanje ljudske noše na Kranjskem, ne pa tudi drugim vprašanjem, ki bi bila — za 16. stoletje — povezana takisto z izrabo arhivalnih virov, kakor n. pr. cene oblačil, način in izvor izdelovanja posameznih oblačilnih kosov, stanovska omejenost posameznega oblačilnega materiala in kroja, povprečje v ravni oblačilne omike pri raznih skupinah prebivalstva ipd. — Namen in razpoložljivi prostor za ta spis oblikujeta obravnavo po gradivu s kranjskih gotških fresk.

⁵ Upoštevana so vsa kranjska najdišča, ki niso bila med vojno uničena.

⁶ F. Stelè, MAS, str. 2, 6.

⁷ Dokaj natančno drugače tega dela noše poznamo iz reza nizozemskega mojstra F. V. B. (15. stoletje) v münchenskem kabinetu bakrorezov B VI, 88, 35. Po: V. Geramb, *Steirisches Trachtenbuch*, I, Graz 1952, str. 315. — O določevanju, koliko so posamezne obleke na gotških freskah bile v svoji dobi resnično v rabi, gl. A. Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem, Slovenski etnograf, XI, 1958.

⁸ F. Stelè, MAS, str. 21, 37.

- ⁹ I. Franke. O naših zgodovinsko-umetniških spominkih, Dom in svet, XXIII, 1910, str. 387.
- ¹⁰ F. Stelè, MAS, str. 2.
- ¹¹ F. Stelè, MAS, str. 42. — J. Veider, Vodič po Crngrobu, Škofja Loka 1936, str. 26 sl. — F. Stelè, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu. Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. razr., II, Ljubljana 1944, str. 401 sl. — E. Cevc, Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu, Slovenski etnograf, III-IV, 1950/51, str. 180 sl.
- ¹² F. Stelè, MAS, str. 1, 10, 30.
- ¹³ F. Stelè, Cerkevno slikarstvo med Slovenci, I, Srednji vek, Celje 1937, str. 90.
- ¹⁴ F. Stelè, MAS, str. 21, 30, 33.
- ¹⁵ M. Zadnikar, Odkrivanja stenskih slikarj v Hrastovlju, Varstvo spomenikov, IV, 1951/52, str. 18 sl.
- ¹⁶ F. Stelè, MAS, str. 37.
- ¹⁷ Prim. E. Cevc, Poznogotske freske s Križne gore nad Škofjo Loko, Zbornik za umetnostno zgodovino, XX, 1944, str. 37, 43, 50, 56, 58.
- ¹⁸ F. Stelè, MAS, str. 21 (2, 5 d).
- ¹⁹ F. Stelè, MAS, str. 2. — Isti, Trubarjev »krovaški malar«, Dom in svet, LIV, 1942, str. 167 sl. — Isti, Vloga reformacije v naši umetnosti zgodovini, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 119 sl. — Čeprav sodita freski s Tabora kakor tudi Jerneja iz Loke na Suhi v 16. stoletje, sta pritegnjeni v obdelavo zato, ker sta kot gradivo za zgodovino noše ozko povezani s starejšimi upodobitvami in zaokrožata razvoj naše poznosrednjeveške kmečke obleke.
- ²⁰ Take peče nosijo na freski Sv. Nedelje v Crngrobu tudi žene, ki sodijo spričo svoje druge noše in pa opravi med meščanke. Da gre v našem primeru za ljudsko nošo, dokazujejo oblike oblek, ki so izrazito drugačne kot obleke meščank, o čemer bo beseda še spodaj, prav kakor istodobno potrjeno izročilo o razviti preji v škofjeloškem območju (Bitnje): Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487, ed. R. Egger, Klagenfurt 1947, str. 84. — A. Baš, Etnografija Santoninovega itinerarija po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem 1485 do 1487, Kronika, n. v. II, 1954, str. 126.
- ²¹ Razen M. Ložarjeve nista — v nasprotju z obdelovanimi vprašanji — uporabljala umetnostna gradiva tudi: S. Vurnik, Doneski k studiju slovenske avbe, Etnolog, I, 1926/27, str. 41 sl. — Isti, Slovenska peča, Etnolog, II, 1928, str. 1 sl. — M. Brejčeva, Slovenska noša na Koroškem, Etnolog, V-VI, 1933, str. 1 sl.
- ²² Vrinka v giessenskem (druga polovica 14. stoletja) in si. gallenskem (druga polovica 15. stoletja) rokopisu Schwabenspiegla (iz 70. let 15. stoletja) z vsebinsko veljavo do 11. stoletja. Po: B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 80 (78 sl).
- ²³ Avstrijska rimana kronika Otokarja iz Geule, napisana med 1306 in 1308. Po: B. Grafenauer, nav. delo, str. 87 d (85 sl).
- ²⁴ Liber certarum historiarum Janeza Vetrinjskega, ki je nastal v konceptu 1340/41, v čistopisu pa 1343. Po B. Grafenauer, nav. delo, str. 96 (92 sl).
- ²⁵ S. Vurnik, Doneski k studiju slovenske avbe, str. 41.
- ²⁶ O tem prim. H. Weiss, Kostümkunde, Geschichte der Tracht und des Geräthes vom 14ten Jahrhundert bis auf die Gegenwart, I, Stuttgart 1872, str. 238. — F. Hottenroth, Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgeräthschaften der Völker alter und neuer Zeit, II, Stuttgart 1884, str. 87. — B. Köhler, Allgemeine Trachtenkunde, III, Leipzig (brez letnice), str. 85. — F. Zoepfl, Deutsche Kulturgeschichte, I, Freiburg i. B. 1928, str. 405 sl.
- ²⁷ V. Geramb, nav. delo, str. 288 d, 317 d.
- ²⁸ V. Geramb, nav. delo, str. 288, 318.
- ²⁹ V. Geramb, nav. delo, str. 285, 289, 304 d. — Prim. tudi H. Weiss, nav. delo, str. 228 d. — B. Köhler, nav. delo, str. 92. — G. Lenning, Geschichte der Bekleidung, v: A. Jaumann, Textilkunde, Nordhausen (brez letnice), str. 654 sl.
- ³⁰ B. Köhler, nav. delo, str. 97. — A. Schultz, Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, München - Berlin 1903, str. 230. — K. Spiess, Die deutschen

Volkstrachten, Leipzig 1911, str. 4. — V. Geramb, nav. delo, str. 283. — G. Lenning, nav. delo, str. 653.

³¹ H. Weiss, nav. delo, str. 234. — F. Hottenroth, nav. delo, str. 90. — B. Köhler, nav. delo, str. 92. — A. Schultz, nav. delo, str. 233. — G. Lenning, nav. delo, str. 653.

³² V. Geramb, nav. delo, str. 286.

³³ F. Hottenroth, nav. delo, str. 71.

³⁴ H. Weiss, nav. delo, str. 228. — B. Köhler, nav. delo, str. 98. — A. Schultz, nav. delo, str. 230. — K. Spiess, nav. delo, str. 4. — V. Geramb, nav. delo, str. 283. — O. Lauffer, Ausstattung nach Stand und Rang, Festschrift Alfons Dopsch, Baden b. W.-Leipzig 1938, str. 524.

³⁵ J. Bühler, Die Kultur des Mittelalters, Leipzig 1931, str. 312.

³⁶ V. Geramb, nav. delo, str. 314.

³⁷ B. Köhler, nav. delo, str. 98.

³⁸ A. Schultz, nav. delo, str. 230. — V. Geramb, nav. delo, str. 314 d.

³⁹ H. Weiss, nav. delo, str. 234, 237. — B. Köhler, nav. delo, str. 98. — A. Schultz, nav. delo, str. 233.

V. Geramb, nav. delo, str. 288. — G. Lenning, nav. delo, str. 653.

⁴⁰ F. Hottenroth, nav. delo, str. 87. — B. Köhler, nav. delo, str. 96.

⁴¹ O tem prim. V. Geramb, nav. delo, str. 354, 360, 364 sl.

⁴² A. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, II, Laibach 1791, str. 314 d.

⁴³ K. Spiess, nav. delo, str. 35. — G. Lenning, nav. delo, str. 652.

⁴⁴ Tri primere poznosrednjeveške peče je objavil S. Vurnik, Slovenska peča, sl. 1—3, str. 4 d, ki jih pa ni lokaliziral in natančneje datiral.

⁴⁵ V. Geramb, nav. delo, str. 285 d.

⁴⁶ To gradivo bo obravnavano v pripravljani delu Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem.

⁴⁷ O vsem tem prim. H. Weiss, nav. delo, str. 230, 241 d. — F. Hottenroth, nav. delo, str. 93 d. — B. Köhler, nav. delo, str. 92, 108, 110. — A. Schultz, nav. delo, str. 234 d. — K. Spiess, nav. delo, str. 4, 25. — V. Geramb, nav. delo, str. 283, 287, 289, 313. — G. Lenning, nav. delo, str. 651 sl. — E. Rodhe Lundqvist, La mode et son vocabulaire, Göteborg 1950, str. 23, 25, 27.

⁴⁸ V. Geramb, nav. delo, str. 312 d.

⁴⁹ Gl. H. Weiss, nav. delo, str. 241. — A. Schultz, nav. delo, str. 235. — V. Geramb, nav. delo, str. 283.

⁵⁰ O. Lauffer, nav. delo, str. 519 sl. — J. Buchinger, Der Bauer in der Kultur- und Wirtschaftsgeschichte Österreichs, Wien 1952, str. 91.

⁵¹ H. Weiss, nav. delo, str. 235. — B. Köhler, nav. delo, str. 111. — V. Geramb, nav. delo, str. 283.

⁵² V. Geramb, nav. delo, str. 289, 304.

⁵³ P. Post, Die französisch-niederländische Männertracht einschließlich der Ritterrüstung im Zeitalter der Spätgotik 1350 bis 1475, Halle/Saale 1910, str. 34. — M. Boehn, Die Mode, Menschen und Moden im Mittelalter, München 1925, str. 212.

⁵⁴ Po tem, kar je bilo zapisano o moški ljudski noši na Kranjskem in sploh v Vzhodnih Alpah ob koncu srednjega veka, je treba zavreči bernsko upodobitev koroškega ustoličevanja (1479) kot vir za zgodovino naše ljudske noše. Figuri, ki jih šteje J. Mal za kmečke, imata kratka oprijeta jopiča z bočnimi razporki in tesne hlačne nogavice; vsa štiri oblačila so naslikana barvno prosto (J. Mal, Osnove ustoličenja karantanskega kneza, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XXIII, 1942, sl. 2, str. 58). A večbarvni posamezni oblačilni kosi prav kakor tesni in kratki jopiči in pa ozke hlačne nogavice so v poznosrednjeveškem srednjeevropskem kulturnem krogu izrazito nekmečke značilnosti in opredeljujejo plemiško in meščansko obleko (gl. op. 30, 31, 34, 51). Navedena upodobitev zatorej ne podaja naše tedanje kmečke noše.

⁵⁵ R. Helm, Deutsche Volkstrachten aus der Sammlung des Germanischen Museums in Nürnberg, München 1932, str. 6 sl, 10. — O. Erich, Deutsche Volks-trachten, Leipzig 1934, str. 6.

⁵⁶ Prim. op. 3.

⁵⁷ M. Ložar, Slovenska ljudska noša, str. 166. — Razen fresk nas pouče o tem za višjo nošo tudi določbe ljubljanske sinode 1448, ki poročajo prav tako o obleki laikov: J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 28, 155 d.

Slike, ki so objavljene v pričujočem spisu, so posnete po kopijah fresk Leona Koprca (sl. 1, 2, 6) in Marjana Tršarja (sl. 3, 4, 5) v ljubljanskem Mestnem muzeju.

R é s u m é

DIE KRAINER VOLKSTRACHT AUF GOTISCHEN WANDMALEREIEN

Für die Geschichte der materiellen Kultur im slowenischen Volksgebiet sind die Forschungsergebnisse Prof. Stele's über die mittelalterliche Malerei um so bedeutender, da sie für diesen Zeitraum die wesentlichsten Quellen für eine Reihe von kulturgeschichtlichen Untersuchungen abgeben. Denn bis ins 16. Jhdt. sind die diesbezüglichen archivalischen Angaben recht spärlich, so dass die erhaltenen Darstellungen der gotischen Wandmalereien unserer Kulturgeschichte oftmals geradezu grundlegende Materialien liefern. — Insbesondere gilt dies für die Geschichte der Trachten. Vor den Inventaren, Testamenten, öffentlichen und privaten Rechnungsbüchern, Mautverzeichnissen und Polizeiordnungen des 16. Jhdt. vermisst man für die ältere Zeit ähnliche Quellen, die breiter und geschlossener fließen würden. Deshalb ist das Studium unserer spätmittelalterlichen Tracht vor allem auf Grund der Wiedergabe der weltlichen Gewänder auf gotischen Wandmalereien möglich. Solche Gemälde sind ziemlich reichlich erhalten und ermöglichen uns die Rekonstruktion der damaligen Bekleidung.

Der vorliegende Aufsatz behandelt den volkskundlichen Teil der Krainer Tracht im späten Mittelalter.

Die Darstellungen der Volkstracht auf den gotischen Wandmalereien aus Krain stammen aus: Prilesje (Mitte des 15. Jhdt.), Sv. Miklavž na Goropeči (Mitte des 15. Jhdt., Abb. 165), Sv. Peter na Vrhu ob Zelimlje (Mitte des 15. Jhdt.), Crngrob (1460/70, Abb. 167), Mače ober Preddvor (1467, Abb. 168), Beram in Istrien (1474), Hrastovlje (um 1490, Abb. 169), Križna gora ober Skofja Loka (um 1500) und Tabor bei Grosuplje (gegen 1540, Abb. 170).

Auf Grund der angeführten Quellen ergeben sich folgende Hauptmerkmale der männlichen Volkstracht. — An Kopfbedeckung waren am häufigsten Hüte vertreten, in der Regel spitzig bzw. kegelförmig und deren Krempen hinten aufgezogen. Seltener waren Mützen, die mehrmals die gleichen Formen wie die Hüte aufwiesen. Auch runde, den Hauben ähnliche Mützen sind uns überliefert. — Die Mäntel fehlen gänzlich. — Die Leibbrücke waren auf den älteren Fresken ziemlich lose und lang; gegen Ende des 15. Jhdt. sind sie anliegender und etwas über die Hüften herabreichend. Solche Formen erhielten sich auch im 16. Jhdt. Mit einer Ausnahme waren sämtliche abgebildete Leibbrücke mit Gürteln versehen. Die Ärmel waren anfangs breit und reichten einige Male nur über die Ellbögen. Ende des 15. Jhdt. werden sie jedoch allgemein bis zum Handgelenk verlängert. — Fransen, tiefere Halsausschnitte und Krägen sind nicht feststellbar. — Die Hemden hat man grösstenteils nicht sichtbar getragen. — Die Unterhosen waren sehr kurz und eng um die Lenden gezogen. — Die

Krainer Volkstracht auf gotischen Wandmalereien kennt meistens keine Hosen. Bis zu Ende des 15. Jhdt. weisen die Freskobilder sogar kaum welche Strümpfe oder Wickel auf. Vor dem 16. Jhdt. sind die Hosen in der Volkstracht nur in Crngrob nachweisbar. In diesem Falle handelte es sich um einfachere Nachahmungen der Hosenstrümpfe. — Auch die Strümpfe waren selten. Die Bettler trugen Mitte des 15. Jhdt. Wickel und erst gegen Ende des 15. und am Beginn des 16. Jhdt. kann man die Kniestrümpfe belegen. — Als Fussbekleidung waren einfache ungebundene Halbschuhe und am Ausgang des 15. Jhdt. auch noch hohe Schuhe in Gebrauch. Gegen Mitte des 16. Jhdt. treten die bauerlichen Wadenstiefel auf.

Die weibliche Volkstracht ist auf den Wandmalereien weniger ausführlich dargestellt. — Die häufigste Kopfbedeckung waren Petschen, meistens ganz einfach geformt und tief am Rücken oder sogar bis zu den Lenden fallend. Nur die Spinnerin und die Weberinnen in Crngrob haben die Petschen vorne aufgebogen. — Die Mäntel sind nirgends abgebildet. — Die Oberkleider waren gewöhnlich recht wenig tailliert und blieben reichlich breit. Die Halsausschnitte sind nicht ersichtlich. — Die Ärmel waren etwas lose. Bei der Arbeit pflegte man sie bis zu den Ellbögen aufzuschlagen. In Mače (1467) ist ein ärmelloser Leibkittel mit breiten Hemdärmeln dargestellt. Zusammen mit sehr ähnlichen Abbildungen der höheren (modischen) weiblichen Tracht in Sv. Miklavž na Goropeči (Mitte des 15. Jhdt.) zeugt dies für ein älteres Beispiels des Dirndlkleides als es im österreichischem Alpengebiet dokumentiert ist. — Die Krügen sind nicht bestimmbar. — Aus den Krainer gotischen Wandmalereien geht weder in der völkischen noch in der höheren Tracht die Trennung des Leibchens und des Rockes hervor. — Hinsichtlich der restlichen weiblichen Kleidungsstücke sind nach den erhaltenen Darstellungen keine Schlüsse möglich.

Was die Farben der Trachten auf den Darstellungen der gotischen Wandmalereien in Krain anbelangt, soll bemerkt werden, dass diese Freskofarben meistens einen lokalen oder konventionellen Charakter aufweisen, wodurch in unserem Falle kein genaueres Unterscheiden einzelner Kleidungsstücke und entsprechender Merkmale der verschiedenen Stoffe erzielt wurde. Deshalb sind die Farbendarstellungen auf den gotischen Wandmalereien in Krain für die Feststellung der damaligen Trachtenfarben im allgemeinen wenig brauchbar.